

МЯСТОТО НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ РЕГИОН В НЕОЛИТНАТА КУЛТУРА НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА

ПЕТЪР СТАНЕВ

Великотърновският регион със своето географско местоположение притежава всички необходими условия за трайното установяване по тези земи на човека от най-дълбока древност до наши дни.¹

Праисторическите изследвания на региона започват в края на XIX век с проучванията на Р. Попов на пещерите и няколко терасни селища по Беляковското плато, които продължават и в началото на XX в.² От Р. Попов са проучвани още Еменската пещера³ и Голямата и Малката пещера до Дряновския манастир.⁴ В изследванията си Д. Гол⁵ и Г. Георгиев⁶ една или друга степен засягат хронологическата позиция и периодизацията на керамика и оръдия на труда от Голямата и Малката пещера до Преображенския манастир. Запознавайки се със събрани по повърхността археологически материали от неолитното селище Орловка до с. Хотница, Е. Комша⁷, Г. Георгиев⁸ и Х. Тодорова⁹ правят успешен за времето си опит за периодизация на селището. След като разглежда керамиката, събрана при строителството на ограден зид на гимназия "Г. Измирлиев" в град Г. Оряховица, Г. Георгиев изяснява хронологическата позиция на неолитното селище.¹⁰ Събрани от строителен изкоп в същото селище археологически материали обнародва В. Николов.¹¹ Проучвания на материали от неолитни обекти в региона се съдържат и в изследванията на Н. Ангелов¹², В. Илчева¹³ и Н. Еленски.¹⁴

От 1972 до 1998 г. П. Станев, праисторик в Историческия музей в град В. Търново, извършва спасителни и регулярни археологически разкопки на следните обекти: праисторическо селище Качица /1972-1979/¹⁵, неолитна селищна могила Самоводене /1974-1994/¹⁶, неолитно селище до гимназия "Г. Измирлиев" в Г. Оряховица /1976-1977/¹⁷, селищна могила до с. Джулюница /1983-1984/¹⁸, неолитен комплекс Орловец /1982-1988/¹⁹ и раннеолитното селище Плочите /1995-1998/²⁰. През този период той локализира и уточнява хронологията и периодизацията на 22 неолитни обекта и 9 пещери.²¹

Проблемът за неолитизацията като процес, довел до извършването на "неолитната революция", за първи път е поставен от Г. Чаилд през 30-те години на XX в. Според него терминът "революция" означава сложен процес, крайният резултат от който е преминаването от присвояваща към произвеждаща

икономика.²² Р. Брейдууд приема, че земеделието и животновъдството на Близкия изток възникват в обширни райони на хълмистите предпланини на “Плодородния полумесец”, простиращ се от Ливан, през Южен Таврос и Иракски Кюрдистан до Южен Загрос.²³ Новите по-ефективни форми, според Сойер и Уайт, били предизвикани от възникналото несъответствие в началото на холоцена между природните ресурси и нуждите за изхранване.²⁴ В резултат от природните промени е предизвикана смяна на ловната фауна. Ловците не са били вече в състояние да се изхранват само от лов, поради което започнали да търсят нови възможности за задоволяване потребностите си от храна. Тези нови възможности се оказали примитивното земеделие и животновъдството. Когато на Балканския полуостров е налице отстъпление на ледниците в северна посока в края на ледниковия период, предизвикало глобална екологическа криза, в Близкия изток климатът бил по-умерен. Именно при тези дадености, значително по-различни от европейските, се извършват икономически промени, довели до преминаването от присвояващ към произвеждащ тип стопанска дейност, до превръщането на ловците събиратели в земеделци и животновъди. Тук в диво състояние са растели дивият предшественик на еднозърнестата пшеница /*Triticum monocosum* L/, двузърнестата пшеница /*Triticum dicocum schank*/ и ечемикът /*Hordeum distichum* L/. По платата и долините на “Плодородния полумесец” са пасяли дивите предшественици на овцата и козата – муфлонът и безоаровият козел, както и дивата свиня и турът.²⁵

В продължение на много години неолитизацията на Югоизточна Европа, и най-вече на Тесалия и Пелопонес, се свързвала с културната дифузия от Предна Азия и Анатолия. Приемало се, че Балканите, в това число и българските земи, са играли ролята на “трансмисия” на културните достижения, проникващи в Европа от Близкия изток, т.е. господствувала е формулата “Ex Orient Lux”. Дифузионистите и до днес приемат, че през неолита сме свидетели на няколко импулса на културна дифузия от Анатолия към Балканския полуостров. Привърженици на дифузионизма в по-голяма или по-малка степен са В. Милойич²⁶, М. Гарашанин²⁷, В. Титов²⁸ и др. От друга страна, в противовес на дифузионистите, са привържениците на автохтонното развитие на неолитните култури в Европейския Югоизток. Най-изявени представители на автохтонното развитие са Д. Теохарис за Тесалия²⁹, Д. Срейович за Сърбия³⁰ и Г. Георгиев за България.³¹ Успоредно с тези противостоящи си една на друга хипотези се появяват и такива, които отчитат както инфилтрацията от Анатолия на Балканите на отделни групи население, т.е. внедряването отвън на определени иновации, така и достатъчно развитата местна среда. Привърженици на тази хипотеза са Д. Мелларт³², Р. Треил³³, К. Перле³⁴, Н. Мерперт³⁵, Х. Тодорова³⁶ и др.

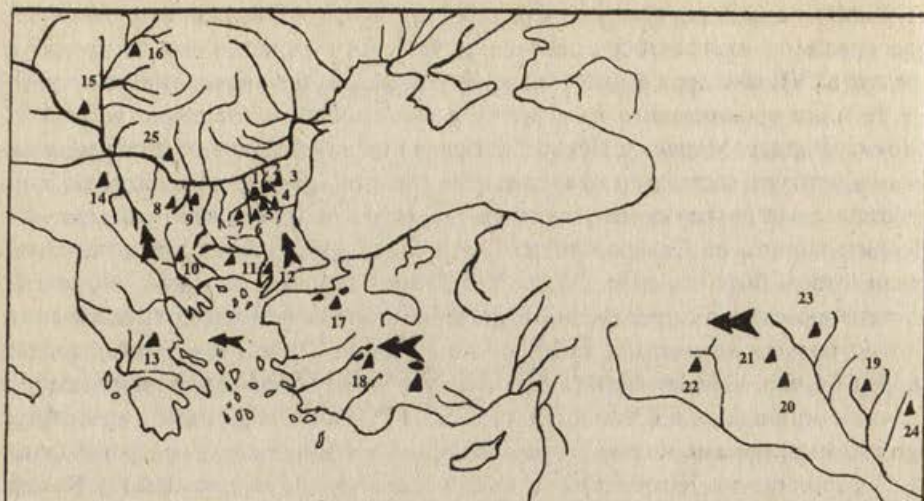
В началото на седемдесетте години Г. Георгиев допуска самостоятелното протичане на неолитизационни процеси в Североизточна България. Според него етапът, предхождащ Караново I, трябва да се търси вероятно по терасите на реките и предпланините, а не в равнинните места, които в началото на неолита вероятно не са били подходящи за заселване.³⁷ Според Х. Тодорова, на

островите на Североизточното Средиземноморие и в Тесалия има директно преселване на малоазийско население. Основното преселение е станало в средата на VII хил. пр. н.е. през монохромната фаза на ранния керамичен неолит. От Тесалия проникването на север се е извършило по течението на реките Струма, Вардар, Морава и Искър.³⁸ От една страна, е налице инфилтрация на знания, култура, растения и domestцирани животни сред малобройното местно население, а от друга - процес на сливане на местното с новодошлото население. Неолитизацията на Североизточна България се извършва от запад на изток посредством басейна на р. Дунав.³⁹ Е. Комша приема, че южни общности постепенно са се разпрострели, покривайки по-голямата част от Балканския полуостров, и с времето са стигнали до Румъния. На тях именно се дължи, според Комша, неолитизацията. Първите неолитни общности, проникнали от юг, са се установили в Югоизточната част на Румъния, в Олтения и може би в Банат. Комша приема, че има два възможни пътя. Единият е по Вардар и Морава до Североизточна Югославия, откъдето биха могли да преминат в Банат. Вторият възможен път е този по долините на Струма и Искър до Северозападна България, откъдето са преминали в Олтения.⁴⁰

Ние приемаме, че неолитизацията на Северозападна България и Олтения се извършва от юг на север. За Северозападна България това е станало през монохромната фаза на ранния керамичен неолит, доказателство за което са локализираните селища при Белотинци и Оходен.⁴¹ Придвижването вероятно се е извършило от Тесалия /Ахилеон/⁴² по басейна на р. Струма /Крайници/⁴³ през Петроханския проход, а от Северозападна България през р. Дунав е заселена Олтения, чиито най-ранни материали се отнасят към началото на фазата на рисуваната с бяло керамика от ранния керамичен неолит.⁴⁴

Що се отнася до Великотърновския регион, Централна Северна и Североизточна България обаче, пътят на придвижване на север е друг. Откриването през последните 25-30 години на нови селища, обитавани през монохромната фаза на ранния керамичен неолит в Анатолия /Илипинар/⁴⁵, Югоизточна Тракия /Коджа чешме VI⁴⁶ и Куклен⁴⁷/, басейна на р. Тунджа /Лесово и Елхово⁴⁸, Великотърновски регион /Орловец⁴⁹, Джулюница⁵⁰ и Плочите⁵¹/ и Североизточна България /Поляница⁵², Копривец⁵³ и Помощица⁵⁴/ ни даде основание да приемем, че част от придвижилите се в Северозападна Анатолия етнокултурни групи преминават през Проливите и се прехвърлят в Югоизточна Европа. Някои от тях по басейните на реките Марица и Тунджа, Западна Странджа, Източна Средна гора и проходите на Стара планина достигат до Централна Северна и Североизточна България (Обр.1).

Ако приемем за вярна информацията на Р. Попов, че в Малката пещера до Преображенския манастир са намерени кремъчни оръдия от късния палеолит⁵⁵, априори може да се допусне съществуването на неголяма епипалеолитна група, населяваща Беляковското плато. Установилите се във Великотърновския регион групи с южен произход влизат в определени взаимоотношения с хитотетичните местни епипалеолитни общности. Налагайки своите по-развити културни

1 - Орловец, 2 - Копривец, 3 - Помощица, 4 - Поляница, 5 - Джулюница, 6 - Самоводене, 7 - Плочите - Велико Търново, 8 - Белотинци, 9 - Оходен, 10 - Крайници, 11 - Куклен, 12 - Коджа чешме, 13 - Ахилеон, 14 - Дивостин, 15 - Доня Браневина, 16 - Гура Бачулуй, 17 - Илипинар, 18 - Хаджилар, 19 - Чатал Хююк, 20 - Хасуна, 21 - Ярим тепе I, 22 - Халаф, 23 - Арпачи, 24 - Сараб, 25 - Кърча.

Обр.1. Карта на селища от най-ранните фази на керамичния неолит на България, Югоизточна Европа и Предна Азия.

традиции, те поставят началото на раннеолитните общества в региона. Така възникват най-ранните селища от монохромната фаза на ранния керамичен неолит /Орловец, Джулюница и Плочите – В. Търново/. От този момент до края на неолита генезисът на неолитните култури във Верикотърновския край протича плавно, без видими хиатуси и значителни външни влияния. Най-ранната фаза на монохромния ранен керамичен неолит в Орловец има паралели в Джармо⁵⁶, Хасуна Ia⁵⁷, Ярим тепе I⁵⁸ и Хаджилар IX-VIII⁵⁹ в Месопотамия и Анатолия, както и Ахилеон Ia⁶⁰, Дивостин I⁶¹, Коджа чешме VI, Куклен и Копривец I в Югоизточна Европа (**Обр.2**). Фаза Орловец A3 е едновременно на фаза Самоводене A.⁶² Крайната фаза Самоводене B2-C е едновременно с началната фаза Качица A-B1 на култура Качица.⁶³ Последна за неолита във Великотърновския край е фаза Качица B2.⁶⁴

Стратиграфията, хронологията и периодизацията на неолитните култури във Великотърновския регион със своята прецизна разработка в значителна степен допринасят за изясняване на процесите, развили се през неолита в Долния басейн на р. Дунав и Югоизточна Европа.

В неолитен комплекс Орловец бяха проучени две жилища с интересна конструкция⁶⁵, най-ранната до сега проучена пентаграма в Европа, изработената от кост на дребно преживно мерна единица⁶⁶ и др. В неолитна селищна могила Самоводене бе открита уникална за неолита на Европа фортификационна система⁶⁷, най-ранния в Европа култов комплекс⁶⁸, многокамерна пещ за

изпичане на керамика⁶⁹, знакова система⁷⁰ и др. В неолитните хоризонти на праисторическото селище Качица се откри къснонеолитен жилищен квартал, чийто жилища са обърнати към вътрешен двор. Най-голямото от тях е триделно и се състои от складово помещение, помещение за живеене и помещение за култова дейност.⁷¹

По своята значимост проучванията на неолитните обекти Орловец, Самоводене и Качица във Великотърновския регион са най-малкото равностойни на отдавна известните комплекси Караново в Тракия⁷², Кърча⁷³, Дудещи⁷⁴, и Боян⁷⁵ в Румъния, Старчево и Винча в Сърбия⁷⁶ и Сескло и Димини в Гърция.⁷⁷

Б Е Л Е Ж К И

¹ Станев, П. Самоводене. Неолитна селищна могила. В.Т., 2002, с. 11.

² Попов, Р. Беляковското плато. Пещери и доисторически селища. С., 1925, с. 6 и сл.

³ Попов, Р. Материали за предисторията на България. - ГНМ, 1920, с. 54.

⁴ Пак там, с. 52; Голямата и Малката пещера при Дряновския манастир. - ИБАИ, 1938, с. 314.

⁵ Gaul, J. The Neolithic Period in Bulgaria. - ASPR, Bulletin 16, 1948, p. 19, 41.

⁶ Георгиев, Г. Ил. За някои оръдия за производство от неолита и енеолита в България. - В: Сб. Изследвания в чест на акад. Д. Дечев. С., 1958, 370-375.

⁷ Комша, Е. К вопросу об относительной хронологии и о развитии неолитических культур на юговостоке Румынской народной республики и на востоке НРБолгарии. DACIA, VI, 1962, с. 58.

⁸ Georgiev, G. II. Verbreitung und Entwicklung der neolithischen Kulturgruppen in Bulgarien. - Actes du premiere Congrès international des Etudes Balkanique et Sud-Est Européennes. S., 1969, p. 220.

⁹ Тодорова, Х. Тридесет години праисторически проучвания в България. - Векове, 1974, кн. 4-5, с. 86.

¹⁰ Georgiev, G. II. Op. cit., p. 220.

¹¹ Николов, В. Неолитно селище в Горна Оряховица. - В: Сб. Студентски проучвания, 1975, кн. 1.

¹² Николова, Я., Н. Ангелов. Разкопки в Еменската пещера. - ИАИ, 1961, XXIV, с. 296.

¹³ Илчева, В. Хотница. Стари селища и находки. Праистория, ч. I., В.Т., 2002, 12-22.

¹⁴ Еленски, Н. Материали от прехода от късния неолит към ранния енеолит, произхождащи от землището на с. Хотница, Великотърновско. - ИИМВТ, 1998, 53-65; Ранноеолитни селища по средното течение на Янтра. - В: Сб. Тракия и съседни райони през неолита и халколита. Пл., 2000, 21-31.

¹⁵ Станев, П. Технология, типология, генезис и синхронизация на керамиката от терасното неолитно селище Качица-Велико Търново. - ИИМВТ, XI, 1996, 41-86.

¹⁶ Станев, П. Самоводене. Неолитна..., 42-52.

¹⁷ Станев, П. Стратиграфия и периодизация на неолитните обекти и култури по басейна на река Янтра. - ГМСБ, VIII, 1982, 6-7.

¹⁸ Станев, П. Топография и стратиграфия на неолитен комплекс Орловец. Жилищна архитектура на ранноеолитното селище. - ИИМВТ, X, 1995, с. 59.

¹⁹ Пак там, 57-66.

- ²⁰ Станев, П., Н. Еленски. Раннеолитното терасно селище Плочите-В. Търново.-Дни на науката, 98. Великотърновски клон на Съюза на учените в България, 1998, с.3.
- ²¹ Станев, П. Самоводене. Неолитна..., 16-30.
- ²² Чайдл, Г. Древнейший Восток в свете новых раскопок. Москва-Ленинград, 1956, с. 165.
- ²³ Braidwood, R., V. Howe. Prehistoric investigation in Iraqi Kurdistan.- SAOC, 1960, vol. 31, p.176-182.
- ²⁴ Flannery, K. Origins and ecological effects of early domestication in Iran and the Near East.- Domestication and Exploitation of Plants and Animals. London, 1969, p. 77.
- ²⁵ Тодорова, Х., И. Вайсов. Новокаменната епоха в България. С., 1993, с. 19.
- ²⁶ Milošević, V. Chronologie der jungstein Steizeit Mittel- und Südosteuropas. Berlin, 1949, p. 49.
- ²⁷ Гарашанин, М. Хронология и генезис на неолита в Централната и Югоизточната част на Балканския полуостров.-Археология, 1966, кн.1, 16-24.
- ²⁸ Титов, В. С. Проблема хронологии неолита и энеолита Юговосточной Европы.- Советская Археология, 1974, кн. 4, с. 32.
- ²⁹ Theocharis, D. Neolithic Greece.-Athens, 1973, p. 36.
- ³⁰ Srejić, D. The Neolithic of Serbia. A Review of Research.-The University of Belgrad, 1987, p. 5-98.
- ³¹ Georgiev, G. II. Kulturgruppen der Jungstein und der Kupferzeit in der Ebene von Trazien / Südbulgarien/- L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Praha, 1961, p. 45.
- ³² Mellaart, J. Prehistory of Anatolia and its Relation with the Balcans.-L'etnogenese des peuples Balkaniques.S., 1969, p. 127.
- ³³ Treul, R. La neolisation dans les Balkans: quelques reflexions prematurees.- Aurench, O., Gauvin, I./Eds./Neolitisation. Oxford, BAR, international Series, 1989, p.129-144.
- ³⁴ Perles, C. La neolitisation de la Grece. Aurench, O., Gauvin, I./Eds./Neolitisation. Oxford, BAR, international Series. 1989, p.102.
- ³⁵ Мерперт, Н. Я. Г. Ил. Георгиев и некоторых ключевые вопросы Балкано-Дунайского региона.-Праисторические находки и исследования. Сборник в помет на проф. Георги Георгиев. С., 1993, 53-54.
- ³⁶ Тодорова, Х. Каменно-медната епоха в България. С., 1986, с. 20.
- ³⁷ Георгиев, Г. Ил. Развита родова община през новокаменната и каменно-медната епоха. Първобитнообщинен и робовладелски строй. Траки. История на България, т.1, С., 1979, с. 52.
- ³⁸ Тодорова, Х., И. Вайсов. Цит. съч., с. 59.
- ³⁹ Пак там, с. 61.
- ⁴⁰ Comşa, E. Neoliticul Pe teritorul Romaniei. Consideratii. B., 1987, p.27.
- ⁴¹ Информацията дължа на Г. Ганецовски от Историческия музей в гр. Враца, за което му благодаря.
- ⁴² Gimbutas, M. Achilleon. A Neolithic Settlement in Thessaly, Greece. Los Angeles, California. 1989, p.102-104.
- ⁴³ Tchohadjiev, S., A. Bakamska. Etude de site neolitique ansien de Krainizi dans le departement de Kustendil.-Studia Praehistorica, 1990, p.26.
- ⁴⁴ Nica, M. Nouvelles donneés sur la neolitique ansien d'Oltenia.- DACIA, 1977, p.72.
- ⁴⁵ Rodenberger, J/Tissen/. Baitenhuis Preliminary report on the archaeological invatigations at Ilipinar in N W Anatolia.- Anatolia, 1989-1990, p.61; Van As, A., L Jacobs, M. Wijnen. Contributien the Study of the Development of Earli Farming in Nortwesten Anatolia.-The Aimof Laboratory Analises of Ceramica in Archaeology, Stockholm, 1995, p.63-74.
- ⁴⁶ Ozdugan, M., Y. Miake, N.Dede. An intekim Report on excavation Jarimbugas and Toptepe in Eastern Thrace.-Anatolia, 1999, 17, p. 59-121.
- ⁴⁷ Детеv, П. Раннеолитното селище до с. Куклен.-Родопи, 1976, кн. 6, с. 35.

⁴⁸ Информацията дължа на И. Илиев от Историческия музей в гр. Ямбол, за което му благодаря.

⁴⁹ Станев, П. Топография и стратиграфия на..., 57-66.

⁵⁰ Пак там, с. 59.

⁵¹ Станев, П., Н. Еленски. Цит. съч., 3-12.

⁵² Тодорова, Х., И. Вайсов. Цит. съч., 127-128.

⁵³ Попов, В. Периодизация и хронология на неолитните и халколитните култури по поречието на р. Русенски Лом., Русе, 1996, 34-60.

⁵⁴ Станев, П. Неолитни култури в басейна на реките Банински и Черни Лом.-В: Сб. Попово в миналото. Варна., т. I, с. 9; Николов, В. Сондажни проучвания на праисторическото селище в местността "Изгорялата нива" край с. Помощица през 1995 г.-В: Сб. Попово в миналото. Варна., 1997, т. II, с. 33.

⁵⁵ Попов, Р. Цит. съч., с. 17.

⁵⁶ Braidwood, J. The Iraq Jarmo project. Archaeological Researches in Retrospect. Cambridge, Massachusetts, 1974.

⁵⁷ Lloyd, S., F. Safar. Tell Hassuna. Excavations by Iraq Government Directorate of Antiquities in 1943-1944. - INES, 1945, vol. 4, p. 259.

⁵⁸ Муичаев, Р., Н. Мерперт. Ранноземелдическото население на Северна Месопотамия. М., 1981, 87-112.

⁵⁹ Mellaart, J. Excavation at Hacilar. Edinburg, 1970.

⁶⁰ Gimbutas, M. Op. cit., p. 102-104.

⁶¹ Богданович, М. Неолитическото население в Дивостине и Протостарчевска култура. - Советска Археология, 1987, кн. 2, с. 5.

⁶² Станев, П. Самоводене. Неолитна..., 42-52.

⁶³ Пак там, 48-49; Технология, типология..., 41-86.

⁶⁴ Пак там, 41-86.

⁶⁵ Станев, П. Топография и стратиграфия на..., 62-63.

⁶⁶ Станев, П., Ст. Станев. Неолитно селище Орловец-результати от проучванията през 1996-1998 г.-Архив за поселищни проучвания. В.Т., 1999, кн. 1-2, 9-16.

⁶⁷ Станев, П. Самоводе. Неолитна..., 57-60.

⁶⁸ Пак там, 148-158.

⁶⁹ Пак там, 105-112.

⁷⁰ Пак там, 170-173.

⁷¹ Станев, П. Поселищен живот през неолита в басейна на река Янтра.-ГМСБ, 1981, VI, с. 1 и сл.

⁷² Георгиев, Г. Ил. Стратиграфия и периодизация на неолита и халколита в днешните български земи.-Археология, 1974, кн. 4, 1-16.

⁷³ Nica, M. Op. cit., p. 72.

⁷⁴ Comşa, E. Données sur la civilization de Dudeşti. -PZ, 46 Band, Berlin-New York, 1971, p. 195-249.

⁷⁵ Comşa, E. Istoria comunitatilor culturii Boian. Bucureşti, 1974.

⁷⁶ Lazarovici, G. Neoliticul Banatului.-Cluj-Napoca, 1979.

⁷⁷ Theocharis, D. Neolithic Greece. Athens, 1973.

THE PLACE OF VELIKO TURNOVO REGION IN THE NEOLITHIC CULTURE OF SOUTHEASTERN EUROPE

Petar Stanev

Summary

From the remote past up to the present days the geographical location of Veliko Turnovo region offers the necessary conditions for the permanent settlement of men.

The basic Neolithic sites, investigated by us during the last 30-35 years like Orlovets, Samovodene and Kachitsa – V. Turnovo, are a contribution to the entire investigation of the Neolithic cultures in the European southeast. Orlovets is one of the oldest Neolithic settlements in southeast Europe /populated about 6 400 BC./. Unique housing architecture and patterns of plastic art were discovered here. In the Neolithic settlement mound in Samovodene was found a unique religious complex, defense system, craftsman's workshop and sign system. In Kachitsa was discovered a rare positioning of the houses around an inner yard. One of the houses consists of three parts. The Neolithic cultures /Orlovets, Samovodene, Kachitsa/ are connected in a chronological succession starting from the monochrome stage of the early ceramic Neolith /6 400 BC. – Orlovets/ and ending during the final stage of the late Neolith /5 000-4 900 BC./.